

Dariusz MakillaAkademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie
e-mail: d.makilla@vizja.pl

ORCID: 0000-0003-0775-4617

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.02.03

Czy twórczość Jana Kochanowskiego może być źródłem poznania prawa?¹

ABSTRAKT

Poznawcza funkcja dzieł literackich pozostaje z reguły w bezpośrednim związku z kontekstem społecznym, historycznym czy kulturowym, stanowiąc odzwierciedlenie za pomocą fikcji literackiej wiedzy o tym, co miało rzeczywistość miejsce, względnie tego, co mogłoby zaistnieć, będąc w utworze literackim wyrazem projekcji rzeczywistości. W tym znaczeniu możliwe jest odniesienie się przez twórcę dzieła literackiego do właściwych rzeczywistości, w których działał, stosunków prawnych, ale także ustrojowych, jeśli ich przedstawienie w prezentowanym dziele ma znaczenie dla tworzącej je fikcji literackiej. Jeśli więc przyjąć, że projekcja literacka, nawet fikcyjna, przedstawia ciąg wydarzeń, a jednocześnie osadzona jest w określonych, właściwych dla czasu powstania utworu kontekście, w tym wypadku obejmującym także właściwe epoki stosunki prawne i ustrojowe, dzieło literackie może w ten sposób wypełniać funkcję poznawczą w zakresie poznania dziejów prawa czy ustroju. W oparciu o te założenia zbadaniu poddana została tragedia Jana Kochanowskiego *Odprawa posłów greckich*, zaprezentowana w 1578 r. w obecności pary królewskiej podczas uroczystości weselnych ówczesnego podkanclerzego koronnego, Jana Zamoyskiego z Krystyną Radziwiłł. Obowiązujący pogląd, że dzieło J. Kochanowskiego odzwierciedlało w sferze swojej fikcji literackiej przebieg obrad dawnego Sejmu polskiego z II poł. XVI w., który posłużył ich twórcy do prezentacji kwestii politycznych i ideowych ówczesnej epoki, został poddany weryfikacji w odniesieniu do koncepcji

¹ Praca naukowa dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa” nr projektu NdS/544352/2022/2022 kwota dofinansowania 471 613,60 całkowita wartość projektu 493 613,60.

źródeł poznania prawa. Rezultatem badania dzieła literackiego J. Kochanowskiego, zwłaszcza tych części, w których można było wykazać odniesienie się przez autora do kwestii prawnych i ustrojowych jest uznanie, że sposób ich prezentacji może być potraktowany jako szczególne, historyczne źródło poznania prawa, w którym istotną rolę, na zasadzie instrumentu, służącego jego poznaniu, odgrywa kontekst historyczny, ale także polityczny, będący podstawą fikcji literackiej.

Can Jan Kochanowski's Work Be a Source of Learning About the Law?

ABSTRACT

The cognitive function of literary works is usually directly related to the social, historical or cultural context, reflecting, by means of literary fiction, the knowledge of what actually happened, or what could happen, being an expression of the projection of reality in the literary work. In this sense, it is possible for the creator of a literary work to relate to the actual reality in which he operated, legal and systemic relations, if their presentation in the presented work is important for the literary fiction that creates the work. Therefore, if we assume that a literary projection, even a fictional one, presents a sequence of events, and at the same time is embedded in a specific context, appropriate for the time of the work's creation, in this case also covering legal and systemic relations relevant to the epoch, a literary work may thus fulfill a cognitive function. in the field of learning about the history of law or the political system. Based on these assumptions, the tragedy of Jan Kochanowski, *The Greek Envoys*, presented in 1578 in the presence of the royal couple during the wedding ceremonies of the then Crown Deputy Chancellor, Jan Zamoyski with Krystyna Radziwiłł, was examined. The current view that the work of J. Kochanowski reflected in the sphere of its literary fiction the course of the sessions of the former Polish Sejm from the second half of the 16th century, which its creator used to present political and ideological issues of that era, was verified in relation to the concept of the sources of learning about law. The result of examining the literary work of J. Kochanowski, especially those parts in which it was possible to demonstrate the Author's reference to legal and systemic issues, is the recognition that the manner of their presentation can be treated as a special, historical source of learning about law, in which an important role, as an instrument for learning about it, it plays the historical as well as the political context, which is the basis of literary fiction.

Słowa kluczowe: Sejm Polski XVI w., Jan Kochanowski, *Odprawa posłów greckich*, źródła poznania prawa

Key words: Polish Sejm of the 16th century, Jan Kochanowski, *Greek envoys*, sources of knowledge of law

Nie ulega wątpliwości, że dzieła literackie mogą pełnić różne funkcje, dlatego pytanie postawione w tytule powinno jedynie z pozoru budzić zdziwienie. Świadome bowiem odniesienie się przez twórcę dzieła w świecie przedstawionym do pozaliterackiej rzeczywistości (kontekstu społecznego, historycznego, kulturowego itp.) służy, jak się uznaje, realizacji funkcji poznawczej, której celem jest dostarczenie, za pomocą fikcji literackiej, wiedzy o tym, co miało rzeczywiście miejsce i w dziele literackim zostało odtworzone, względnie tego, co mogłoby zaistnieć, będąc w utworze literackim wyrazem projekcji rzeczywistości.

O opisie dyskusji nad propozycjami poselstwa greckiego, przedstawionym w dziele Jana Kochanowskiego *Odprawa posłów greckich* stwierdzono już dawno, ale ogólnie, chociaż pogląd ten zadomowił się na stałe w podręcznikach szkolnych², że konstrukcja tych scen odpowiadała obrazowi zaczerpniętemu z obrad Sejmu polskiego. Weryfikując jednakże ten punkt widzenia, poza prostym stwierdzeniem, że tak istotnie mogłoby być, ze względu na możliwe interakcje twórcy dzieła z wydarzeniami jego epoki, napotykaemy na pytanie, w jakim zakresie pogląd o wzorowaniu się literackiej wizji obrad pokazanych przez Kochanowskiego można byłoby uznać za prawdziwy, jako znajdujący potwierdzenie w rzeczywistości, czy też obraz ten byłby rezultatem wizji twórcy, dalekiej od rzeczywistości, którą on stworzył bardziej w celach estetycznych, a może wychowawczych? W takim przypadku zamiar ten mógłby odbiegać od istoty pierwotnego przypuszczenia o poznawczym znaczeniu koncepcji obrad przedstawionych w dziele Kochanowskiego.

Wiedza o Sejmie Rzeczypospolitej jest dzisiaj niewątpliwie niewspółmiernie dalej posunięta aniżeli w czasach, kiedy formułowano w odniesieniu do dzieła Kochanowskiego ogólny pogląd o wzorowaniu się przez niego w tworzeniu *Odprawy posłów greckich* na obradach polskiego parlamentu, który przeniesiony po czasie dzisiejsze skwitowano w literaturze krytycznej jako jednoznaczne stanowisko. Powstaje natomiast pytanie, czy byłaby może szansa, a przynajmniej możliwość zbadania czy istotnie między dziełem Kochanowskiego a wiedzą, którą mamy współcześnie na temat organizacji, jak też funkcjonowania Sejmu polskiego, a zwłaszcza przebiegu obrad polskiego parlamentu z czasów XVI w., byłoby możliwe ustalenie jakiegoś *iunctim*, które pozwalałoby na przyjęcie określonego sposobu postępowania, ale zarazem dokonanie ustalenia, że między dziełem literackim a tym, co wiemy o ówczesnym Sejmie istnieje wiele wspólnego, pozwalającego na uznanie stworzonego przez Kochanowskiego dramatu za jedno ze źródeł poznania prawa?

Niezależnie bowiem od tego, jak będziemy pojmowali ówczesny parlament, możemy przyjąć, że ze względu na materię spraw, którymi się zajmował, był

² K. Koehler, *Wstęp*, [w:] *Odprawa posłów greckich Jana Kochanowskiego*, Kraków 2007, s. XVIII-XX.

on niewątpliwie instytucją polityczną. Jednocześnie, o czym należałoby pamiętać, Sejm był również, a może przede wszystkim, instytucją ustroju, organem władzy najwyższej Rzeczypospolitej³, w którym przez zespolenie trzech składników króla, parlamentu i rady królestwa powstała najwyższa władza suwerenna Rzeczypospolitej⁴. Istnienie tego organu, ale zarazem jego funkcjonowanie, było określone zarówno prawem normatywnym, ale także zwyczajowym, istniejącym i stosowanym w praktyce, chociażby na zasadzie tylko obyczajów, które znajdowało swoje odzwierciedlenie w stosowanej podczas obrad Sejmu procedurze postępowania⁵. Bez względu bowiem na to, czy przyjmiemy, że ustrój Rzeczypospolitej, którego Sejm był nieodzownym składnikiem, będąc odzwierciedleniem ogólnoeuropejskich tendencji epoki, będziemy traktowali jako rezultat jednak mniej lub bardziej przypadkowego powstania, a zwłaszcza rozwoju określonych instytucji, czy też uznamy, że ustrój Rzeczypospolitej był koncepcją ideową (taka interpretacja także się pojawia), to przede wszystkim Sejm, będący składnikiem ustroju, był w rzeczywistości, podobnie jak cały ówczesny ustrój Rzeczypospolitej, prawną konstrukcją, znajdującą swoje oparcie w aktach o charakterze konstytucyjnym, zakładającym jego funkcjonowanie w ramach określonego formalnie i hierarchicznie porządku prawno-ustrojowego. Gdyby założyć, że Jan Kochanowski, który powiązany był, o czym wiemy

- 3 Zob. liczne prace podkreślające rolę i znaczenie Sejmu w dziejach i tradycji politycznej dawnej Rzeczypospolitej interesującego nas okresu. S. Kutrzeba, *Sejm Walny Dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1923; J. Bardach, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (dalej: CPH) 1983, t. 35, z. 1, s. 135-147; Idem, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Dzieje Sejmu Polskiego*, red. J. Bardach, Warszawa 1993, s. 7-97; W. Uruszczak, *Sejm walny koronny w latach 1506–1540*, Warszawa 1980; Idem, *Sejm walny w epoce Złotego Wieku (1493–1569)*, [w:] *Spółczesność obywatelskie i jego reprezentacja (1493–1993)*, red. J. Bardach, przy współpracy W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 48-61; Idem, *Kultura polityczna i prawna w sejmie polskim czasów odrodzenia*, CPH 1980, t. 32, z. 2, s. 47-61; K. Grzybowski, *Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*, Warszawa 1959; S. Grodziski, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ ustawodawczy. Konstytucja sejmowa – pojęcie i próba systematyki*, CPH 1983, t. 35, z. 1, s. 163-175; A. Sucheni-Grabowska, *Sejm w latach 1540–1587*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1, Warszawa 1984, red. J. Michalski, s. 114-216; H. Olszewski, *Funkcjonowanie sejmu dawnej Rzeczypospolitej*, CPH 1983, t. 35, z. 1, s. 149-162; Idem, *Sejm Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. [w:] *Spółczesność obywatelskie i jego reprezentacja (1493–1993)*, red. J. Bardach, przy współpracy W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 71-87; Idem, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako podmiot władzy i centrum kultury prawnej*, [w:] *W pięćsetlecie konstytucji Nihil Novi. Z dziejów stanowienia prawa w Polsce*, red. A. Ajnenkiel, Warszawa 2006, s. 32-41; W. Kriegseisen, *Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*, Warszawa 1995; J. Dzięgielewski, *Sejmy elekcyjne. Elektorzy. Elekcje 1573–1674*, Pułtusk 2003.
- 4 D. Makiłła, *O doktrynalnych źródłach konstytucjonalizmu w XVI-wiecznej Polsce*, [w:] *Retoryka, polityka, religia w Pierwszej Rzeczypospolitej. Wybrane zagadnienia*, red. Ł. Cybulski, K. Koehler, Warszawa 2019, s. 39-51.
- 5 J. Dzięgielewski, *Kryzys staropolskiego parlamentaryzmu a regulacje proceduralne*, [w:] *Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Sereydcy w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i w czterdziestopięćlecie pracy naukowej*, red. J. Dorobisz, W. Kaczorowski, Opole 2004, s. 73-78.

powszechnie, z dworem królewskim, ale także z działającymi na nim uczestnikami życia politycznego⁶, będąc blisko podejmowania decyzji politycznych, chociażby jako ich pilny obserwator, ale zarazem, jak pokazują jego dzieła literackie, będąc ich wnikliwym komentatorem, to niewątpliwie możemy znaleźć wyraźne przesłanki do tego, aby uznać go za wiarygodnego świadka mających miejsce wydarzeń i sytuacji. W ten sposób można założyć, że Kochanowski uczestnicząc w życiu politycznym mógł mieć również nie tylko ze słyszenia, ale przede wszystkim z bezpośredniego oglądu, znajdując się w pobliżu ówczesnych statystów politycznych, dostęp do Sejmu i mógł obserwować jego obrady, będąc z pewnością świadomym jego roli i znaczenia w systemie prawno-ustrojowym Rzeczypospolitej, ale także w jego życiu politycznym.

Jak wiadomo, obrady Sejmu były widownią różnych starć, gry prowadzonej przez króla, ale jednocześnie przez naród, podczas której obie strony zamierzały osiągnąć swoje cele polityczne⁷. Przebieg obrad był więc pełen dynamicznych zwrotów, ostrych wystąpień, niepisanych, politycznych kontraktów, które zawierano w trakcie obrad sejmowych, pewnych kompromisów, ale także narzucania woli. Podczas działań politycznych nie brakowało naruszeń prawa, omijania czy po prostu jego niestosowania. Sejm stawał się nierzadko również sądem, najwyższym w Rzeczypospolitej, chociaż ograniczonym do pewnych spraw. Wszystko to razem znajdowało odzwierciedlenie w obradach sejmowych, które toczono z pełną dynamiką, chociaż według pewnego ustalonego wzoru, mimo że nie było formalnego regulaminu obrad sejmowych. Nie mając wprawdzie oparcia w ustalonym zwyczajowo trybie postępowania, jeśli tylko dochodziło do *consensusu*, niezależnie jak osiągniętego, nie zakłócało to funkcjonowania systemu polityczno-ustrojowego. Nadmienić należy, że cały czas mamy na myśli Sejm z czasów życia i działalności Jana Kochanowskiego, przy czym znane jest przesłanie, że dzieło Kochanowskiego powstało jeszcze w czasach panowania króla Zygmunta Augusta, kiedy autor pełnił funkcję sekretarza królewskiego⁸. Schowane przez lata, zostało, jak się uznaje, wydobyte, przystosowane i zaprezentowane przez jego twórcę 12 stycznia 1578 r. w obecności króla Stefana i królowej Anny podczas uroczystości z okazji zaślubin najbliższego współpracownika króla, ówczesnego podkanclerzego koronnego, Jana Zamoyskiego z Krystyną Radziwiłłówną w Jazdowie⁹, co miało miejsce w momencie szczególnym, gdy w związku ze zbliżającą się wojną z Moskwą,

⁶ J. Kochanowski, *Odprawa posłów greckich*, opr. T. Ulewicz, wyd. 10, zupełnie zmienione, Wrocław 1962, s. XLIII-XLVI.

⁷ E. Dubas-Urwanowicz, *O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576-1586*, Warszawa 2013, s. 23-77.

⁸ T. Ulewicz, *Wstęp*, w: *Jan Kochanowski, Odprawa posłów*, s. XLVI-XLIX.

⁹ T. Ulewicz, op. cit., s. LV-LVII; E. Kotarski, „*Odprawa posłów greckich*” Jana Kochanowskiego, Warszawa 1991, s. 11-12; K. Koehler, *Wstęp*, s. XIX-XX

zamierzano podczas obrad sejmu podjąć ważne decyzje. Uwaga ta jest o tyle istotna, że Kochanowski, przebywając w latach wcześniejszych jeszcze w otoczeniu króla Zygmunta Augusta mógł znać parlament funkcjonujący na nieco innych zasadach. Król był bowiem wówczas centralną postacią Sejmu, a ten był miejscem stanowienia prawa, w którego tworzeniu król osobiście uczestniczył, udzielając mu niezbędnej sankcji¹⁰. Pozycja i rola Sejmu zmieniła się jednak wyraźnie w okresie bezkrólewia 1572–1573, kiedy w formie ustrojowej Sejm w formalnym akcie konstytucyjnym stał się hierarchicznie najwyższym organem władzy państwowej, którego król był tylko ustrojowo i normatywnie ujętą częścią, chociaż szczególnie wyeksponowaną, a stanowienie prawa, będącego głównym atrybutem Sejmu, jako władzy suwerennej, miało być wynikiem *consensusu*¹¹. Uwzględniając jednak, że ustrój Rzeczypospolitej był już w pewnym stopniu unormowany, właśnie od rządów króla Stefana Batorego (przyjęcie artykułów henrykowskich jako konstytucji Sejmu koronacyjnego króla Stefana 1576 r.¹²), nie zmieniało to jednak sytuacji, że wiele z faktów związanych z jego funkcjonowaniem, nieujętych przecież w regulacji normatywnej, ale cały czas się tworzących, podobnie jak cały ustrój Rzeczypospolitej, podlegało nadal dopiero kształtowaniu. Sejm bowiem, podobnie jak ustrój Rzeczypospolitej, mimo że określony już konstytucyjnie, będąc najistotniejszym składnikiem instytucjonalnym ustroju, podlegał jednak ewolucji¹³. Zagrożenie sprawności jego funkcjonowania było także realne.

Jeśli więc mówimy o odzwierciedleniu w *Odprawie posłów greckich* Jana Kochanowskiego zasad funkcjonowania Sejmu polskiego, przy założeniu, że autor dokonał pewnego przystosowania swojego dzieła do czasów i okoliczności, w których doszło do jego prezentacji, możemy mieć przede wszystkim do czynienia ze sposobem funkcjonowania parlamentu obowiązującym już jednak w czasach rządów króla Stefana. Kochanowski, tworząc pierwotną wersję swego dzieła, opartą na znanym mu modelu funkcjonowania Sejmu z czasów króla Zygmunta Augusta, mógł jednak uwzględnić zmiany (i z pewnością tego dokonał), które mogły zarysować się w roli i pozycji Sejmu po przyjęciu rozwiązań ustrojowych okresu 1573–1576, gdyż znalazło to wyraźne odzwierciedlenie w treści jego dzieła. Jednocześnie możemy przyjąć, że pomimo pewnych odrębności, które mogły zaznaczyć się w obradach Sejmu, ze względu

¹⁰ K. Grzybowski, *Teoria reprezentacji*, s. 127-217; A. Sucheni-Grabowska, *Kilka uwag o miejscu króla w sejmach „złotego wieku”*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1988, nr 945, *Historia* 66, s. 75-83.

¹¹ J. Ekes, *Trójpodział władzy i zgoda wszystkich. Naczelne zasady „ustroju mieszanego” w staropolskiej refleksji politycznej*, Siedlce 2001

¹² D. Makiłła, *Artykuły henrykowskie (1573-1576). Geneza – Obowiązkiwanie – Stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2012, s. 103-104.

¹³ Idem, *Artykuły henrykowskie (1573-1576). Zakres wprowadzanych zmian w ustroju Rzeczypospolitej oraz ich ocena*, [w:] *Rok 1573. Dokonania przodków sprzed 440 lat*, red. J. Dziegielewski, K. Koehler, D. Muszytowska, Warszawa 2014, s. 155-168.

na jego pozycję ustrojową, ale także na osobowość króla, który swoją polityką zamierzał narzucić Sejmowi pewne rozwiązania¹⁴, mielibyśmy jednak do czynienia ze sposobami funkcjonowania parlamentu, który byłby już w miarę jednolity, utrwalony w przeszłości i powtarzalny w przyszłości. Istotne byłoby natomiast stwierdzenie, w jakim stopniu, i czy w ogóle, między fikcją literacką, spełniającą funkcje poznawcze dzieła literackiego, istniałaby przesłanka do uznania go za podstawę poznania stanu rzeczywistego? Jakie w tym zakresie zachodziły relacje, które pozwalałyby, przez zastosowanie fikcji literackiej, ustalić rzeczywistą sytuację czy faktyczny bieg wydarzeń, jak też taki stan, który nadawałby się do odtworzenia stanu rzeczywistego? Że fikcje literackie, pojmowane jako przekazy określonych treści, chociaż o bardzo ogólnym, wstępnym charakterze, mogą być potraktowane jako źródło historyczne, znane było i przyjęte zostało od dawna¹⁵. Zawierając bowiem celowo utrwalone ślady myśli lub działania ludzkiego, będąc źródłami zawierającymi określony ładunek informacyjny, przekazując współczesnym czy potomnym odbiorcom (*tam praesentibus quam futuris*) pewne wiadomości oparte na realnych wydarzeniach, przedstawionych przez ich żyjących ówczesnie świadków, mogą mieć również istotne znaczenie dla historii państwa i prawa (choć nie tylko dla niej)¹⁶. Aby jednak ustalić element poznawczy należałoby z pewnością dokonać bliższej analizy dzieła Kochanowskiego, prześledzić do pewnego stopnia jego narrację, konstrukcję, po to, aby odtworzyć przebieg wydarzeń, a następnie ustalić ich treść, z których będzie wynikało przesłanie, ale jednocześnie będą wpływały wnioski pozwalające na odtworzenie znaczenia przedstawionych obrazów i ustalenia ich wartości poznawczej.

Tragedia, stworzona przez Kochanowskiego, zakorzeniona była w określonych wydarzeniach, jak również w stanach, czy sytuacjach, a także w tym, co również można uznać za mające znaczenie prawne, czym są zachowania ludzkie, co ma z reguły miejsce wówczas, jeśli następują one w ramach pewnego procesu, którego odtworzenie wymaga odpowiedniego podejścia, nabierającego również charakteru poznawczego. Nie chodzi tutaj zresztą jedynie o przesłanie ideowe Kochanowskiego, które nawiązując do tradycji antycznej, a właściwie jej motywów, było narzędziem przekazania pewnych treści, mających wzbudzić

¹⁴ L. Kieniewicz, *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000; E. Dubas-Urwanowicz, *Król i szlachta na sejmach batorskich. Konflikty i kompromisy*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryń, Warszawa 1994, s. 143–167; J. Dziegielewski, *Procesy destrukcyjne w ustroju mieszanym Rzeczypospolitej*, [w:] *Dziedzictwo Pierwszej Rzeczypospolitej w doświadczeniu politycznym Polski i Europy*, red. J. Ekes, Nowy Sącz 2005, s. 72–74.

¹⁵ Nie ujął ich w swoim opracowaniu S. Kutrzeba, poprzestając ze źródeł bardziej ogólnych, na źródłach historiograficznych. Zob. S. Kutrzeba, *Historja źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 1, Lwów 1926, s. 3–28.

¹⁶ S. Grodziski, *O nową syntezę historii źródeł prawa polskiego*, CPH 1974, t. 26, z. 1, s. 11–12.

określoną refleksję. Zdecydowanie bardziej idzie w tym miejscu o element poznawczy w zakresie funkcjonowania instytucji należącej do systemu prawno-ustrojowego.

Odprawa posłów greckich J. Kochanowskiego była niewątpliwie utworem politycznym, ale także refleksyjnym, w której wymiar agitacyjny sąsiadował z moralnym, a obok tego z wymiarem metafizycznym oraz mocno egzystencjalnym¹⁷. Takie było jej literackie przesłanie. Zakładając ponadto, ale także poniekąd, że dzieło Kochanowskiego było niejako metaforyczną sztuką z kluczem, można poddać je również interpretacji instytucjonalnej, stanowiącej ramy, w których przebiegała narracja, ale zarazem następowało literackie przedstawienie treści, mającej służyć celom ideowym dzieła.

Do rozpoznania sytuacji, a w zasadzie rzeczywistości prawno-ustrojowej, której będziemy poszukiwać w dziele Kochanowskiego, jeśli założymy, że będzie ona miała miejsce, a jednocześnie pozostanie w tej kwestii przydatna, mamy do dyspozycji jedynie pewne obrazowo przedstawione rekwizyty sytuacyjne, które dla potrzeb tragedii zostały przez autora, jak to popularnie określono, spolszczone¹⁸. Odtwarzając jednakże owe didaskalia, jak je nazwano, co pozornie mogłoby świadczyć o ich ubocznym i pomocniczym charakterze, spostrzegamy jednak, że sposób ich zastosowania i ujęcia w *Odprawie posłów greckich*, nie musiał bynajmniej mieć aż takie uboczne i dodatkowe znaczenie. Ich bowiem krytyczna rekonstrukcja, która przykryta została w tym dziele literacką fikcją, nawiązującą do antycznej tradycji, zbudowaną wokół kwestii mających dla autora szersze, ideowe przeznaczenie, może jednak wykazać jeszcze zupełnie inny ich wymiar i sens. Układ tragedii napisanej przez Kochanowskiego był niewątpliwie pretekstem do zaprezentowania poglądów, ale także pewnego ideowego przesłania, związanego z podejmowaniem decyzji dotyczących losów państwa, co następowało przez prezentacje racji, ujawniających postawy poszczególnych jej uczestników. I w tym miejscu dowiadujemy się, że w przedstawianej przez narratora rzeczywistości ważne sprawy państwowe rozstrzygane były zawsze wspólnie, podczas obrad organu, działającego na zasadzie zgromadzenia powszechnego, ale niewątpliwie reprezentacyjnego¹⁹, którego nazwy wprawdzie nie podano, ale będącego władzą najwyższą, zlokalizowanym w miejscu do tego przeznaczonym, podkreślającym w ten sposób jego centralną rolę w życiu politycznym państwa. Przebieg tragedii, poza pewnymi pierwszymi scenami, następował praktycznie cały czas w tym właśnie organie, który w istocie był jedynym miejscem akcji, tworząc jej czasowe i przestrzenne granice oraz ramy działania, wypełniając w ten sposób całą jej literacką rzeczywistość.

¹⁷ K. Koehler, *Wstęp*, s. X.

¹⁸ T. Ulewicz, *Wstęp*, s. LI-LIII; E. Kotarski, „*Odprawa posłów greckich*”, s. 31-35.

¹⁹ K. Grzybowski, *Teoria reprezentacji*, s. 9-19, 102-122; W. Uruszczyk, *System władzy w Polsce ostatnich Jagiellonów (1506-1572)*, CPH 1986, t. 38, z. 2, s. 41-62.

Takie ujęcie wskazywało, a jednocześnie podkreślało znaczenie tego organu dla biegu akcji tragedii, będącego jej centralnym punktem, ze względu na potrzebę dramatyzacji spraw, opartej na wymianie racji politycznych i reakcji jej uczestników. Ten sposób kreacji miejsca i przestrzeni umożliwiał jednocześnie pokazanie ich statycznej konstrukcji, wokół której zbudowana została oś całego problemu, jakim było podejmowanie decyzji, ale przede wszystkim służącej ukazaniu mechanizmów jego funkcjonowania, a zwłaszcza ukazaniu jego roli i znaczenia w systemie politycznym państwa. Odnajdujemy w warstwie konstrukcyjnej kształt wewnętrzny organu, składającego się z trzech, wyróżnionych części, ze szczególnie wyodrębnioną osobą władcy, do którego należało podejmowanie ostatecznych decyzji, a więc pokazanie mechanizmu sposobu decyzji, dokonywanych w drodze procedowania. W jego trakcie następowała w drodze dyskusji wymiana argumentów i podejmowanie decyzji przez głosowanie i wyważenie racji, przy udziale wszystkich obecnych, pośród których osoba władcy miała głos decydujący. Cały dodatkowy sztafaż sceniczny, jak odwoływanie się do nazw polskich urzędników, używanie przez prowadzącego obrady rekwizytów, jak staropolska laska marszałkowska, nadawały charakteru scenicznego kolorytu. Można więc stwierdzić, że to wszystko, co nam przedstawił Kochanowski w swojej relacji dotyczącej dysputy nad propozycjami posłów greckich, którą odtworzono, czy też, jak to można uznać, w jej ukształtowaniu wzorowano się na obradach parlamentu polskiego, działającego we współczesnym pisarzowi okresie, zbudowane zostało w istocie na konstrukcji i planie obrad Sejmu polskiego, tworzącego i wypełniającego sceniczną przestrzeń.

Nie ulega wątpliwości, że wszelkie pozostałości materialne, także o charakterze historiograficznym, w tym także dzieła, zawierające fikcje literackie, występujące w postaci różnych przekazów, mogą odbijać prawo w płaszczyźnie procesu dziejowego. W takim rozumieniu stanowić one mogą, jak to określił i zastosował swego czasu w swoich wywodach obrazowo dla potrzeb dyskusji o źródłach poznania prawa za Jerzym Topolskim Stanisław Grodziski, zastrzegając o specyficzności tego pojęcia, swoisty „kanał informacyjny”²⁰. W tym wypadku *Odprawa posłów greckich* Jana Kochanowskiego, mimo różnych wcześniejszych przesłanek o wzorowaniu się twórcy na pewnych doświadczeniach ustrojowych Rzeczypospolitej, które traktowano w gruncie rzeczy w całości jako sceniczną oprawę, istotnie może nieść, przy odpowiednim odczytaniu, całkiem duży ładunek treści mieszczących się w bogatej i wielostronnej dziedzinie *fontes iuris cognoscendi*. Znaczenie źródeł historycznych, zwłaszcza gdy mamy dostęp do innych materialnych form poznania prawa i ustroju, jak chociażby dokumenty, niewątpliwie maleje. Jest to oczywiste. Nadal jednak można się nimi posługiwać w określonych przypadkach, traktując dzieła literackie,

²⁰ S. Grodziski, *O nową syntezę*, s. 5.

jeśli tylko pozwalają na to warunki, jako obraz rzeczywistości i jej problemów. W tym sensie nabiera to znaczenia, gdy celem badania staje się, zwłaszcza, odtworzenie wiedzy o prawie czy też ustroju, który także jest przecież wyrażony prawem, co dokonuje się wówczas w sposób zdecydowanie zróżnicowany, pozwalający na jego pełniejsze poznanie. Jest to tym bardziej istotne, jeśli mamy do czynienia ze źródłem historiograficznym, opartym na fikcji literackiej, którego zastosowanie wymaga odpowiednio wyostrzonej techniki badawczej. W ten sposób łącznie możemy przekroczyć granice interpretacji i usus literatury, zwłaszcza w jej funkcjonalnym ujęciu, odkrywając istotnie, co potwierdzałyby *Odprawa posłów greckich* Jana Kochanowskiego, jej znaczenie także dla odczytania spraw takich jak ustroj i prawo, które zdawałoby się, że nie powinny być w tym przydatne. A jednak...

Bibliografia

- Bardach J., *Sejm dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Dzieje Sejmu Polskiego*, red. J. Bardach, Warszawa 1993.
- Bardach J., *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1983, t. 35, z. 1, s. 135-147.
- Dubas-Urwanowicz E., *Król i szlachta na sejmach batoriańskich. Konflikty i kompromisy*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV – XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryń, Warszawa 1994.
- Dubas-Urwanowicz E., *O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576–1586*, Warszawa 2013.
- Dzięgielewski J., *Kryzys staropolskiego parlamentaryzmu a regulacje proceduralne*, [w:] *Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Serey-
ce w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i w czterdziestopięcioletnie pracy naukowej*, red. J. Dorobisz, W. Kaczorowski, Opole 2004.
- Dzięgielewski J., *Procesy destrukcyjne w ustroju mieszanym Rzeczypospolitej*, [w:] *Dziedzictwo Pierwszej Rzeczypospolitej w doświadczeniu politycznym Polski i Europy*, red. J. Ekes, Nowy Sącz 2005.
- Dzięgielewski J., *Sejmy elekcyjne. Elektorzy. Elekcje 1573–1674*, Pułtusk 2003.
- Ekes J., *Trójpodział władzy i zgoda wszystkich. Naczelne zasady „ustroju mieszanego” w staropolskiej refleksji politycznej*, Siedlce 2001.
- Grodziski S., *O nową syntezę historii źródeł prawa polskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1974, t. 26, z. 1.
- Grodziski S., *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ ustawodawczy. Konstytucja sejmowa – pojęcie i próba systematyki*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1983, t. 35, z. 1.
- Grzybowski K., *Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*, Warszawa 1959.

- Kochanowski J., *Odprawa posłów greckich*, opr. T. Ulewicz, wyd. 10, zupełnie zmienione, to marry Wrocław 1962.
- Kieniewicz L., *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000.
- Koehler K., *Wstęp*, [w:] *Odprawa posłów greckich Jana Kochanowskiego*, Kraków 2007.
- Kotarski E., „*Odprawa posłów greckich*” *Jana Kochanowskiego*, Warszawa 1991.
- Kriegseisen W., *Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*, Warszawa 1995.
- Kutrzeba S., *Historja źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 1, Lwów 1926.
- Kutrzeba S., *Sejm Walny Dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1923.
- Makiła D., *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Zakres wprowadzanych zmian w ustroju Rzeczypospolitej oraz ich ocena*, [w:] *Rok 1573. Dokonania przodków sprzed 440 lat*, red. J. Dziegielewski, K. Koehler, D. Muszytowska, Warszawa 2014.
- Makiła D., *Artykuły henrykowskie (1573–1578). Geneza – Obowiązki – Stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2012.
- Makiła D., *O doktrynalnych źródłach konstytucjonalizmu w XVI-wiecznej Polsce*, [w:] *Retoryka, polityka, religia w Pierwszej Rzeczypospolitej. Wybrane zagadnienia*, red. Ł. Cybulski, K. Koehler, Warszawa 2019.
- Olszewski H., *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako podmiot władzy i centrum kultury prawnej*, [w:] *W pięćsetlecie konstytucji Nihil Novi. Z dziejów stanowienia prawa w Polsce*, red. A. Ajnenkiel, Warszawa 2006.
- Olszewski H., *Funkcjonowanie sejmu dawnej Rzeczypospolitej*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 1983, t. 35, z. 1.
- Olszewski H., *Sejm Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, [w:] *Spółeczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493–1993)*, red. J. Bardach, przy współpracy W. Sudnik, Warszawa 1995.
- Sucheni-Grabowska A., *Kilka uwag o miejscu króla w sejmach „złotego wieku”*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” 1988, nr 945, *Historia* 66.
- Sucheni-Grabowska A., *Sejm w latach 1540–1587*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1, red. J. Michalski, Warszawa 1984.
- Ulewicz T., *Wstęp*, [w:] *Jan Kochanowski, Odprawa posłów*.
- Uruszczak W., *Kultura polityczna i prawna w sejmie polskim czasów odrodzenia*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 1980, t. 32, 1980, z. 2.
- Uruszczak W., *Sejm walny koronny w latach 1506–1540*, Warszawa 1980.
- Uruszczak W., *Sejm walny w epoce Złotego Wieku (1493–1569)*, [w:] *Spółeczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493–1993)*, red. J. Bardach, przy współpracy W. Sudnik, Warszawa 1995.
- Uruszczak W., *System władzy w Polsce ostatnich Jagiellonów (1506–1572)*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 1986, t. 38, z. 2.

STRESZCZENIE

Czy twórczość Kochanowskiego może być źródłem poznania prawa?

Przedmiotem pracy jest pytanie o możliwość potraktowania, zaprezentowanej w 1578 r. w obecności pary królewskiej, podczas obrzędów weselnych, ówczesnego podkanclerzego Jana Zamoyskiego z Krystyną Radziwiłłówną tragedii Jana Kochanowskiego *Odprawa posłów greckich*, jako źródła poznania prawa. Celem pracy było zbadanie czy fikcja literacka, w której jej autor odniósł się do kwestii prawnych i ustrojowych swojej epoki może spełniać w tym zakresie funkcje poznawcze. Obowiązujący pogląd, że dzieło J. Kochanowskiego odzwierciedlało przebieg obrad dawnego Sejmu polskiego z II poł. XVI w., który posłużył jego twórcy do prezentacji kwestii politycznych i ideowych ówczesnej epoki, został w tej sytuacji poddany weryfikacji w odniesieniu do koncepcji źródeł poznania prawa. Przedstawione zostały też okoliczności i uwarunkowania powstania dzieła w świetle wydarzeń politycznych oraz osoby twórcy, co miało istotne znaczenie zarówno dla ukształtowania fikcji literackiej, jak też użytych w ich prezentacji rekwizytów. Przede wszystkim zbadaniu poddana została treść dzieła J. Kochanowskiego, a w szczególności przebieg przedstawionych wydarzeń. Głównym problemem było zwłaszcza sprawdzenie, na ile zaprezentowane w dramacie odniesienia do kwestii prawnych czy ustrojowych, przedstawione na tle określonego kontekstu historycznego i politycznego, zostały pokazane na tyle jasno, że pozwalają na potraktowanie ich jako szczególnego źródła poznania ówczesnych stosunków prawnych i ustrojowych. W konkluzji można stwierdzić, że powiązanie pewnych utworów literackich z poszukiwaniami na gruncie dziejów prawa i ustroju, zwłaszcza potraktowanie tych dzieł jako historiograficznych źródeł poznania prawa okazuje się możliwe, przynosząc określone rezultaty.

SUMMARY

Can Kochanowski's Work Be a Source of Learning About the Law?

The subject of the work is the question of the possibility of treating the tragedy of Jan Kochanowski *The Greek envoys*, presented in the presence of the royal couple during the wedding ceremonies of the Deputy Chancellor Jan Zamoyski with Krystyna Radziwiłł, as a source of learning about the law. The aim of the study was to investigate whether literary fiction, in which its creator referred to the legal and political issues of his epoch, could fulfill cognitive functions in this respect. The current view that the work of J. Kochanowski reflected the course of the sessions of the former Polish Sejm from the second half of the 16th century, which its creator used to present political and ideological issues of that era, was in this situation verified in relation to the concept of the sources of learning about law. The circumstances and conditions of the creation of J. Kochanowski's work were also presented in the light of political

events and the person of the creator, which was important both for the shaping of literary fiction and the legal elements used in their presentation. First of all, the content of J. Kochanowski's work was examined, and in particular the course of events presented by the artist. The main problem was checking to what extent the references to legal or political issues presented in the work of J. Kochanowski, shown against the background of a specific historical and political context, were made so clearly that they could be treated as a special source of learning about the legal and systemic relations of that time. In conclusion, it can be said that the connection of certain literary works with searches in the history of law and system, especially treating these works as historiographic sources of learning about law, turns out to be possible, bringing specific results.